

Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

Τόμ. 13, Αρ. 1 (2024)

Τεύχος 13

παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

διεθνής περιοδική έκδοση παιδαγωγικών προβληματισμών

Θεματικός Τόμος: Διαπολιτισμική Εκπαίδευση

Επιμέλεια: Ελένη Σκούρτου, Κωνσταντίνος Βρατσάλης, Αλβίζος Σοφός

Τεύχος 13, 2024

Διαγλωσσικότητα και ταυτότητα: friend or gharīb?

Ρούλα Τσοκαλίδου Luolan (ORCID)

doi: [10.12681/revmata.37704](https://doi.org/10.12681/revmata.37704)

Copyright © 2024, Ρούλα Τσοκαλίδου Luolan (ORCID)

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4/#).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσοκαλίδου Luolan (ORCID) P. (2024). Διαγλωσσικότητα και ταυτότητα: friend or gharīb?. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 13(1). <https://doi.org/10.12681/revmata.37704>

Διαγλωσσικότητα και ταυτότητα: friend or gharībⁱ?

Ρούλα Τσοκαλίδου Luolan (罗兰ⁱⁱ)

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
tsokalid@nured.auth.gr

Abstract

This paper, titled “Translanguaging and identity: friend or gharīb”, is based on the experiences and challenges of some of the participants in my 2017 research, which led to the book *SiDaYes: beyond bilingualism to translanguaging*. Here I will attempt to highlight some aspects of being translingual, which I believe can be of interest and will most likely continue to concern us in the future, within the wider field of language and culture contact. Identity issues seem to be core issues within the area of translanguaging, both at an individual and a social level. One of the central notions that is discussed is that of being a ‘gharīb’, or an outsider, which seems to have negative and possible positive aspects, according to the individual experience and the overall context in which languages form a linguistic universe of translanguaging experience.

换句话说，多语言实践不断挑战我们对自我、身份的认知。我们研究这一领域的人需要不断寻求理解身份认同问题的新方法ⁱⁱⁱ。

Λέξεις κλειδιά: διαγλωσσικότητα, ταυτότητα, gharīb

Προσωπική εισαγωγή

Όταν το 2017 έγραψα το βιβλίο *SiDaYes: πέρα από τη διγλωσσία στη διαγλωσσικότητα* δεν είχα ακόμη αναπτύξει μια ιδιαίτερη σχέση με την κινέζικη γλώσσα και η έμπνευσή μου, πέρα από τη σχετική βιβλιογραφία, βασιζόταν κυρίως στην προσωπική μου εμπειρία από τη σχέση μου με τα αγγλικά και τα αραβικά του Λιβάνου. Το βιβλίο, βέβαια, βασίστηκε στην εμπειρία άλλων ανθρώπων που ζουν στην τομή γλωσσών και πολιτισμών, Ελλάδα-Αυστραλία, Αλβανία-Ελλάδα, Λίβανος-Αυστραλία, Πακιστάν-Ιταλία, Σρι Λάνκα-Αυστραλία, Λίβανος-ΗΠΑ, αλλά και την καλλιτεχνική-λογοτεχνική δημιουργία, όπως η ιδιαίτερη περίπτωση του Π.Ο. (Ελλάδα-Αυστραλία) και της Ετέλ Αντνάν (Λίβανος-Γαλλία-ΗΠΑ-Ελλάδα) που βρήκε τον δικό της ‘ τρίτο χώρο ’ μέσα από τη ζωγραφική. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι μού χάρισαν απλόχερα τις εμπειρίες, τα συναισθήματα και τις λέξεις τους για να μπορέσω να κατανοήσω και να διερευνήσω καλύτερα την ουσία της διαγλωσσικής ύπαρξης και για αυτό τους ευχαριστώ μέσα από την καρδιά μου.

Το 2020 ήταν μια χρονιά ορόσημο για μένα, γιατί, μετά από πολλά χρόνια διδασκαλίας, βρέθηκα πάλι στη θέση της μαθήτριας με αντικείμενο ένα νέο γλωσσικό και πολιτισμικό σύμπαν, αυτό της κινέζικης γλώσσας. Οι προκλήσεις ήταν μεγάλες και ο ενθουσιασμός μου να κατακτήσω ένα μικρό μέρος του εξίσου μεγάλου. Η προγενέστερη ερευνητική εμπειρία με τη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας σε πρόσφυγες από αραβόφωνες χώρες, αλλά και όλη η εμπειρία της ομάδας Πολύδρομο^{iv} τα προηγούμενα χρόνια ήταν και είναι βασικά στηρίγματά μου σε αυτήν την πορεία. Σε αυτό το άρθρο, βασισμένο στα βιώματα και τις προκλήσεις των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα του 2017, θα επιχειρήσω να αναδείξω πτυχές της διαγλωσσικής ύπαρξης, που θεωρώ ότι ενδιαφέρουν και θα μας απασχολήσουν και στο μέλλον, στον ευρύτερο χώρο της επαφής των γλωσσών και των πολιτισμών, πτυχές που έχουν άμεση σχέση με τα θέματα της ταυτότητας σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Κεντρική έννοια αποτελεί η έννοια του ‘gharīb’, όπως προκύπτει από την εν λόγω έρευνα, η οποία φωτίζει κάποιες, λιγότερο δημοφιλείς, πτυχές της διαγλωσσικής ταυτότητας.

Τι είναι η διαγλωσσικότητα: από τον Williams και τον Baker στη García και στον κόσμο

Όπως είναι γνωστό, ο όρος ‘translanguaging’ αναφέρεται, για πρώτη φορά, στον Baker (2011) για να περιγράψει τη διδασκαλία ενός Ουαλού εκπαιδευτικού, του Cen Williams, ο οποίος τη δεκαετία του 1980 χρησιμοποιούσε συστηματικά και στρατηγικά κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας του, εκπαιδευτικές πρακτικές διδασκαλίας και μάθησης μέσα από τη χρήση δύο γλωσσών. Ο αρχικός όρος του Williams για να περιγράψει αυτή την εκπαιδευτική πρακτική του ήταν “trawsieithu” στην ουαλική γλώσσα, που αρχικά αποδόθηκε στην αγγλική γλώσσα ως “translinguifing”, ενώ αργότερα ο όρος αυτός αντικαταστάθηκε από τον όρο “translanguaging”. Ο όρος αρχικά περιέγραφε μια ενεργητική εκπαιδευτική διαδικασία όπου η χρήση μιας γλώσσας ενίσχυε την άλλη, με σκοπό την ανάπτυξη της κατανόησης, για την περαιτέρω ανάπτυξη των ικανοτήτων των δίγλωσσων μαθητών/ριών. Αυτή η ιδέα φαίνεται να ευθυγραμμίζεται με την έννοια της μεταβίβασης νοήματος (‘transduction of meaning’ (Kress, 2010) και της ανάλυσης σε σχήμα κώνου που πρότεινε η Σκούρτου (2011:150), σύμφωνα με την οποία το κοινό περιεχόμενο εκφράζεται μέσα από παρόμοιες έννοιες οι οποίες πηγάζουν από διαφορετικές γλώσσες, σχηματίζοντας έναν κώνο με τις γλώσσες στην κορυφή, τις έννοιες στη μέση και το περιεχόμενο στη βάση.

Ο όρος διαγλωσσικότητα (translanguaging), σε διεθνές επίπεδο, είναι συνυφασμένος σε μεγάλο βαθμό με την ερευνήτρια Ofelia García, η οποία αναφέρεται στη χρήση ολόκληρου του γλωσσικού ρεπερτορίου των ομιλητών/τριών πέρα από κοινωνικά και πολιτικά σύνορα, και ‘ονοματισμένες γλώσσες’, δηλαδή πέρα από τις κυρίαρχες ιδεολογικά αναγνωρισμένες γλώσσες (García, 2016, Tsokalidou, 2016, Otheguy, García & Reid, 2015: 281). Σύμφωνα με τη García (2009), η διαγλωσσικότητα αναφέρεται στις πολλαπλές γλωσσικές πρακτικές και στρατηγικές που χρησιμοποιούν σε καθημερινό επίπεδο οι δίγλωσσοι/οι ομιλήτριες/ές, προκειμένου να νοηματοδοτήσουν και να επικοινωνήσουν με το (δίγλωσσο) περιβάλλον τους, με σκοπό να δημιουργήσουν νόημα, να μοιραστούν τις εμπειρίες τις/τους, να αποκομίσουν και να μεγιστοποιήσουν τις γνώσεις τους και να κατανοήσουν το δίγλωσσο περιβάλλον τους μέσα στο οποίο ζουν (García, 2009).

Θεωρώ ότι αυτή η νοηματοδότηση της διαγλωσσικότητας εναρμονίζεται με την προσέγγιση της διγλωσσίας των Brutt-Griffler & Varghese (2004), οι οποίοι θεωρούν ότι ο γλωσσικός χώρος αποτελεί μάλλον ένα συνεχές και για τα δίγλωσσα άτομα δεν είναι μόνο οι γλώσσες, οι οποίες συγκατοικούν στον ίδιο γλωσσικό χώρο, αλλά ένα μίγμα από κουλτούρες και ‘οπτικές γωνίες’ (Brutt-Griffler & Varghese, 2004). Έτσι η ‘διαγλωσσικότητα’ μάς επιτρέπει να αναδείξουμε και να αξιοποιήσουμε, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, ιδεολογικά ζητήματα διαχείρισης και αξιοποίησης των γλωσσών και ποικιλιών, γεγονός που έχει να κάνει με τη σύνθετη και μονίμως μεταβαλλόμενη σχέση μας με τις γλώσσες και ποικιλίες που συγκροτούν την προσωπική και συλλογική/ές μας ταυτότητα/ες. Μέσα σε ένα πλαίσιο συνεχούς δημιουργίας και αναπροσαρμογής σχέσεων με γλώσσες που έχουν σημασία για τη ζωή μας, την εκπαίδευση ή την εργασία μας, όλες οι ατομικές και κοινωνικές, γλωσσικές-επικοινωνιακές πρακτικές μας, όπως η μετάφραση, η μεταφορά στοιχείων, η εναλλαγή κωδίκων, αποτελούν εκφάνσεις μιας διαγλωσσικής πραγματικότητας. Όπως γράφει και η Fu (2019) στο άρθρο της για το έργο της García, η θεωρία της διαγλωσσικότητας βοηθάει στην κατανόηση της συνέργειας των γλωσσών για την ενδυνάμωση του δίγλωσσου ατόμου, σε αντιπαράθεση με την ‘εναλλαγή κωδίκων’ που παραπέμπει σε μία προσέγγιση σε διακριτούς χώρους για τις γλώσσες.

Όπως γράφει η Τσιπλάκου (2016: 144), αποτελεί ‘κοινότυπη πλέον παρατήρηση ότι η πιο συνήθης κατάσταση στις περισσότερες γλωσσικές κοινότητες και διαχρονικά και συγχρονικά είναι η πολυγλωσσία, αλλά και η υβριδικότητα’. Η προσέγγιση της διαγλωσσικότητας προκρίνει μια δυναμική αντιμετώπιση της γλώσσας, όχι ως στατικού συστήματος, αλλά ως γλωσσικότητας (linguaging), δηλαδή ως μιας σειράς επιτελέσεων (performances) εντοπισμένων σε συγκεκριμένα κοινωνικά και πολιτισμικά μικρο- και μακρο-συγκείμενα. Στο πλαίσιο των διαγλωσσικών επιτελέσεων αξιοποιούνται πολλαπλά στοιχεία από ποικίλα γλωσσικά ρεπερτόρια (linguistic repertoires), παράγονται πολυεπίπεδα κοινωνικοπολιτισμικά νοήματα, επιτελούνται ποικίλες πράξεις ταυτότητας, επιτυγχάνεται η

διαπραγμάτευση αξιών, η προβολή προσωπικών 'φωνών', αλλά και η ανάδειξη ευρύτερων ζητημάτων που αφορούν γλωσσικές ιδεολογίες μέσα από τη σύνθετη διαδικασία της επαφής γλωσσών και πολιτισμών.

Η σχετική βιβλιογραφία περιλαμβάνει πολλούς όρους που γειτνιάζουν με το περιεχόμενο της διαγλωσσικότητας, όπως η πολυγλωσσική σύνθεση (polyglot synthesis) (Beaujour, 1989), όρος, ο οποίος δεν περιορίζεται σε γλωσσικά στοιχεία αλλά παραπέμπει και σε πολιτισμικά, κοινωνικά, ιστορικά και προσωπικά κείμενα που σμιλεύουν νέες πραγματικότητες ή και ο όρος 'πολύ-εθνόλεκτος' (multi-ethnolect) (Clyne, 2000), που εκφράζει τη δια-εθνοτική επικοινωνία με χαρακτηριστικά από διάφορες εθνολέκτους. Θεωρώ ότι η ενασχόληση με πολυεθνολέκτους αποτελεί εξ ορισμού μία διαγλωσσική διαδικασία, στον βαθμό που η διαγλωσσικότητα, όπως προτείνουν οι García & Li Wei (2014), δηλώνει τους συνδυασμούς των στοιχείων από διαφορετικές γλώσσες που κάνουν τα δίγλωσσα άτομα, δημιουργώντας νέους χώρους συνύπαρξης και μοιράσματος γλωσσικών και πολιτισμικών ταυτοτήτων. Επίσης, για την περιγραφή της πολυεθνολεκτικής πραγματικότητας των σύγχρονων κοινωνιών σε συνάρτηση με την ευρύτερη κοινωνιογλωσσολογική πραγματικότητα κάθε επικοινωνιακού πλαισίου έχει προταθεί η έννοια της υπερποικιλότητας (superdiversity) (Blommaert & Rampton 2012). Σε ένα υπερποικίλο (superdiverse) πλαίσιο, η επικοινωνία πραγματώνεται (Blommaert, 2010) συχνά συνεργατικά, δηλαδή με τη συμμετοχή και άλλων πέρα από τους/τις βασικούς/ές συνομιλητές/ριες, ενώ οι τελευταίοι/ες ανατρέχουν σε όλο το φάσμα των επικοινωνιακών τους ικανοτήτων για να μεταφέρουν το μήνυμά τους. Θεωρώ, λοιπόν, ότι οι όροι υπερποικιλότητα και διαγλωσσικότητα παραπέμπουν σε συναφείς έννοιες, με τον δεύτερο να εκφράζει καλύτερα τη διαδικασία ενεργοποίησης του επικοινωνιακού μας φάσματος για την επίτευξη της επικοινωνίας σε ένα υπερποικίλο κοινωνικο-εκπαιδευτικό πλαίσιο συνάντησης ποικίλων γλωσσικών και πολιτισμικών ταυτοτήτων.

Έτσι, λόγω της υπαρκτής και συνεχώς αυξανόμενης σύνθετης (πολύ)γλωσσικής επικοινωνίας, η παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα σε πρώτη, δεύτερη και ξένη γλώσσα φαίνεται να χάνει το νόημα και τη στόχευσή της. Όπως εξηγώ και στο βιβλίο 'SiDaYes', το παράδειγμα της κοινωνίας του Λιβάνου αποτελεί μία ενδιαφέρουσα περίπτωση στο πλαίσιο της οποίας το όρια ανάμεσα σε 'πρώτη', 'δεύτερη' και 'ξένη' γλώσσα είναι ιδιαίτερα ασαφή και ευμετάβλητα, ειδικά αν λάβουμε υπόψη και την παράλληλη ύπαρξη μιας ιδιότυπης μορφής κοινωνικής διγλωσσίας στην αραβική γλώσσα, κατά την οποία η επίσημη αραβική χρησιμοποιείται ως γλώσσα διδασκαλίας στο σχολείο, γλώσσα των ΜΜΕ, αλλά όχι εν γένει των τηλεοπτικών εκπομπών, ενώ όλες οι επικοινωνιακές περιστάσεις επιτελούνται στην καθομιλουμένη λιβανέζικη-αραβική με πολλές γαλλικές και αγγλικές λέξεις και φράσεις. Η γαλλική, κυρίως, αλλά και η αγγλική, δευτερευόντως, γλώσσα, χωρίς να αποτελούν γλώσσες καταγωγής της Λιβανέζων πολιτών, καταλαμβάνουν μια ιδιαίτερα προνομιακή θέση στην λιβανέζικη εκπαίδευση και κοινωνία, σε βαθμό που η εκμάθησή τους να θεωρείται απαραίτητη για όσα άτομα επιθυμούν να διεκδικήσουν μια καλή κοινωνική θέση (Tsokalidou, 2010), στο πλαίσιο της ίδιας της -κατά τα άλλα αραβόφωνης- κοινωνίας, όπου γεννιούνται και μεγαλώνουν. Απόδειξη της ισχυρής θέσης που κατέχει η γαλλική γλώσσα στην εκπαίδευση της χώρας (παρόλο που επισήμως οι Γάλλοι αποχώρισαν από τον Λίβανο το 1943), αποτελεί το γεγονός ότι, αν και η πλειοψηφία των Λιβανέζων κατέχει την γαλλική γλώσσα σε βαθμό χαμηλότερο από την αραβική, τα μαθήματα των θετικών επιστημών διδάσκονται κυρίως στη γαλλική γλώσσα τόσο στα ιδιωτικά, όσο και στα δημόσια σχολεία της χώρας. Είναι λοιπόν 'δεύτερη' ή 'ξένη' μια γλώσσα που δεν είναι 'πρώτη' γλώσσα ή 'γλώσσα καταγωγής', αλλά η γνώση της φαίνεται να επιβάλλεται από την ίδια την εκπαίδευση της κοινωνίας και μάλιστα έχει διαμορφωθεί και ποικιλία της για τις ανάγκες της επικοινωνίας των κοινωνικά ανώτερων μελών της χώρας; Πιο συγκεκριμένα, η ποικιλία που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως 'λιβανέζικη γαλλική' (Shalhoub, 2011) είναι, εν τέλει, μια 'δεύτερη' γλώσσα στο πλαίσιο της λιβανέζικης κοινωνίας, χωρίς να υπάρχει το κίνητρο ένταξης στην τοπική κοινωνία; Μέσα από τους παραπάνω προβληματισμούς, αναδεικνύεται η συνθετότητα της οριοθέτησης και κατάταξης των γλωσσών, η οποία δε μπορεί παρά να λαμβάνει υπόψη της τις ιδιαίτερες, προσωπικές, υφολογικές, κοινωνικές και άλλες παραμέτρους που επιδρούν πάνω στις σχέσεις των ομιλητών/τριών με τις γλώσσες τους. Σύμφωνα με τον Li Wei (2011) 'ο χώρος διαγλωσσικότητας' είναι χώρος για την πράξη της διαγλωσσικότητας και χώρος μέσω της

διαγλωσσικότητας, ένας κοινωνιοχώρος στον οποίο το άτομο που δρα διαδραματίζει μια σειρά από ρόλους και καταλαμβάνει μια σειρά από θέσεις. Είναι επίσης ένα κοινωνιοχώρος όπου το άτομο βιώνει μία αίσθηση συνδετότητας (connectivity) με τα άλλα άτομα, και αυτή η αίσθηση της συνδετότητας επιδρά στις κοινωνικές συμπεριφορές όλων. Ο χώρος διαγλωσσικότητας έχει κοινά στοιχεία με αυτό που αποκαλώ 'γλωσσικό σύμπαν' ή αλλιώς το γλωσσικό μας σύμπαν είναι εντέλει ένας χώρος διαγλωσσικότητας που, σύμφωνα με τον Li Wei (2011) χαρακτηρίζεται από έντονη κοινωνική εμπειρία και συναισθηματική επένδυση, δηλαδή με την αίσθηση της ταυτότητάς μας. Στη συνέχεια, θα εστιάσουμε σε πιθανούς τρόπους μέσα από τους οποίους μπορεί να διαφανεί η σχέση ταυτοτήτων και διαγλωσσικότητας, μέσα από τις περιγραφές των ίδιων των δι/πολύγλωσσων.

Διαγλωσσικότητα-ταυτότητες: αποσπάσματα

Ας δούμε μέσα από αποσπάσματα και δηλώσεις από συνεντεύξεις με δι/πολύγλωσσα άτομα το πως η διαγλωσσική τους πραγματικότητα επιδρά και εκφράζει μια ιδιαίτερη ταυτότητα. Όλα τα αποσπάσματα που επιλέχθηκαν προέρχονται από την έρευνα του 2017 που οδήγησε στο βιβλίο SiDaYes και αφορούν άτομα ηλικίας 39-57 ετών κατά την πραγματοποίηση της έρευνας. Είναι δηλαδή άτομα που έχουν βιώσει τη διαγλωσσική ύπαρξη για ένα μεγάλο μέρος της ζωής τους, έχοντας την απαραίτητη εμπειρία για να εκφράσουν τα θέματα που έχουν να κάνουν με τη διαδικασία και το αίσθημα της ένταξης και της ταυτότητας. Η ανάλυση των συνεντεύξεων είναι ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, με σκοπό την ανακάλυψη βασικών νοημάτων, η οποία είναι κατά βάση ερμηνευτική, εκφράζοντας έτσι και την προσωπική και θεωρητική κατανόηση των επιμέρους θεμάτων από τη δική μου πλευρά (Patton, 2002). Το πρώτο απόσπασμα έχει επιλεγεί από το βιβλίο του Καπλάνι, *Με λένε Ευρώπη*, το οποίο θεωρώ πολύ σχετικό με το θέμα μας.

Απόσπασμα 1: Γκαζμέντ Καπλάνι, συγγραφέας (αλβανικά-ελληνικά)

Η μητρική μου γλώσσα παίρνει, κάθε τόσο, τη ρεβάνς της. Μερικές φορές με τη μορφή έντονων παραπόνων ότι την παραμελώ. Όταν ξεχνώ κάποια λέξη στα αλβανικά [...] Ορισμένες φορές η μητρική μου γλώσσα παρεισφρέει, σαν παρείσακτος, καθώς μιλάω, αντικαθιστώντας ελληνικές λέξεις [...] Γιατί είναι σαν να μου θυμίζει πόσο εύθραυστη είναι η σχέση μου με τα ελληνικά, την ώρα ακριβώς που έχω αρχίσει να πιστεύω ότι είναι πιο δυνατή από ποτέ. Κάποιες φορές, όταν βρίσκομαι με κάποιο πρόσωπο που αρχίζω να το νιώθω πολύ οικείο, χωρίς να το καταλαβαίνω, μου ξεφεύγουν λέξεις στα αλβανικά. Μένω και ο ίδιος κατάπληκτος από το πόσο ξεροκέφαλη είναι η μητρική μου γλώσσα. Όταν γράφω, η μητρική μου γλώσσα συνομιλεί, συχνά, με τα ελληνικά. Σαν να συζητούν μεταξύ τους τον τρόπο που μπορεί να συγκροτηθεί στο μυαλό μου μια εικόνα ή μια έννοια με τη μέγιστη δυνατή ένταση. Η αλβανική είναι πάντοτε παρούσα όταν μετρώ. Οι αριθμοί έχουν πάντα το σχήμα της μητρικής γλώσσας. Δεν μπορώ να πω με σιγουριά σε ποια γλώσσα σκέφτομαι... Οι γλώσσες μεπρδεύονται εκεί στη σιωπή της σκέψης, γίνονται ένα κουβάρι, εναλλάσσονται μεταξύ τους χωρίς να πέσουν καθόλου σε αντιφάσεις.

Γκαζμέντ Καπλάνι (2010, 316-317)

Στο παραπάνω κείμενο του Γκαζμέντ Καπλάνι διαφαίνεται η σχέση του ίδιου με τις γλώσσες του, οι οποίες παρουσιάζονται να έχουν προσωπικότητα, απαιτήσεις και δικαιώματα πάνω στον ίδιο, κάνοντάς τον να νιώθει ταυτόχρονα δυνατό και εύθραυστο ως ομιλητή της αλβανικής και της ελληνικής γλώσσας. Οι γλώσσες του συνομιλούν μεταξύ τους για το πώς θα συγκροτηθεί μια έννοια, γίνονται κουβάρι, αλλά δεν αντιφάσκουν. Μέσα από τον διαγλωσσικό διάλογο με τις γλώσσες του, ο Καπλάνι εκφράζει πολύ ζωντανά τον τρόπο μέσα από τον οποίο το 'γλωσσικό του συνεχές' βρίσκεται μονίμως σε μία κατάσταση διαπραγμάτευσης η οποία, σε μεγάλο βαθμό, καθορίζει τη σκέψη του, δηλαδή τον εσωτερικό του κόσμο ή 'την ταυτότητά υπό διαπραγμάτευσή' του, για να θυμηθούμε τον Cummins (1999) στο *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση*.

Απόσπασμα 2: Stacey-Frida, κοινωνική λειτουργός (ελληνικά- αγγλικά Αυστραλίας)

It has meant different things at different stages of my life, at times positive and at times negative, it has often meant that I was never sure which 'world' I belonged to or which cultural identity, however it has also been enriching as my life has never been one dimensional.

At times I felt I belonged nowhere and was not really part of either cultural or linguistic domain. It has meant that I never felt part of any mainstream society and that I was always the outsider. When I visited Greece, I did not feel 'Greek' as I did not have a competent command of the language, I did not share the dominant religion and I had very different values. On the other hand, Australian society defined me as different throughout my childhood, so I grew believing I was not really a good fit with this society either.

This has meant that I have over the years become comfortable with feeling like I don't fit in anywhere and actually liking being different and seeing difference as a positive thing.
(Tsokalidou, 2017)

Για τη Stacey-Frida η διαγλωσσική ύπαρξη έχει άμεση σχέση με το αίσθημα της ταυτότητας και του 'ανήκειν'. Μέσα από αναρωτήσεις για το που ανήκει η ίδια, έχοντας βιώσει το αίσθημα του 'μη-ανήκειν' γλωσσικά και πολιτισμικά σε έναν κόσμο και, ειδικότερα, στην κοινωνία του mainstream, έχοντας νιώσει ότι είναι 'εκτός', μία outsider, τελικά θεωρεί ότι το αίσθημα της μη-ένταξης σε έναν χώρο/τόπο έχει θετικό πρόσημο.

Απόσπασμα 3: Kathy, συγγραφέας (αραβικά Λιβάνου, Γαλλικά, Αγγλικά ΗΠΑ)

"It can get lonely because we are exposed to a lot more and therefore feel like we know more. Also feel like few people really 'get' us and we are always juggling what we love. So pancakes for breakfast one day, zaatar and labneh another, bread and butter and jam another ... that's just a silly example of how much more choice and range we end up having in our repertoire. I wonder if it makes us have a higher need for variety and choice as we get older?"

Η Kathy τονίζει τη μοναξιά που μπορεί να βιώσει ένα άτομο σαν αυτήν, της οποίας η καθημερινότητα περιλαμβάνει ποικίλα πολιτισμικά στοιχεία, όπως 'zaatar and labneh' (παραδοσιακή λιβανέζικη κουζίνα, ρίγανη με γιαούρτι) και pancakes. Η κουζίνα και η καθημερινή μας διατροφή αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της ζωής και της ύπαρξής μας, ένα ακόμη στοιχείο της ταυτότητάς μας.

Ο Λιβανέζικος χαιρετισμός «Hi, kifak, za va?» (αγγλικό 'γεια', λιβανέζικο αραβικό 'τι κάνεις;', αραβικά και το αντίστοιχο γαλλικό za va, όλα ως μία φράση), στον οποίο έχω ήδη αναφερθεί (Tsokalidou, 2017) αποτελεί ένα είδος λιβανέζικης δήλωσης διαγλωσσικής ταυτότητας, την οποία μάλιστα πλέον μπορούμε να έχουμε σε φλυτζάνια ή μπλούζες ως τουριστικά ενθύμια από τον Λίβανο, όπου η μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού αναφέρεται με περηφάνεια σε αυτή τη διαγλωσσική λιβανέζικη ταυτότητα ως αναπόσπαστο μέρος της κουλτούρας του.

Απόσπασμα 4: Kathy, συγγραφέας (αραβικά Λιβάνου, Γαλλικά, Αγγλικά ΗΠΑ)

We speak French and English at home instead of Arabic, we have breakfast at Dunkin Donuts and watch MTV, we learn Italian and eat Sushi, we dance Salsa and drink Vodka, we relax at Starbucks and would kill for Brazil during the world Cup, then we go up to the village for the weekend and dance dabke". We identify with religion and political parties instead of with our country. We've had every nation from every faith, belief and creed walk across our lands and leave bits of themselves behind for us to absorb. How can we have a solid identity given all this?

(Shalhoub, 2011:150)

Η Kathy στο βιβλίο της *Life as a Leb-neh Lover*, περιγράφει τη λιβανέζικη κοσμοπολίτικη ταυτότητα, σημειώνοντας χαρακτηριστικά ότι αποτελεί το απόσταγμα της επαφής πολλών δογμάτων, πολιτικών κομμάτων και ομάδων που έχουν όλα αφήσει το ίχνος τους και τα πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά πάνω στη μικρή αυτή χώρα, όλα από τα οποία έχουν ενσωματωθεί στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων και έχουν, ως εκ τούτου, αντικαταστήσει την έννοια μιας μονοδιάστατης ‘ταυτότητας’ με την υπαγωγή σε μικρότερες ιδεολογικές ομάδες.

Απόσπασμα 5: Badal, εθνογράφος-ακαδημαϊκός (Baluchi, Urdu, αγγλικά, ιταλικά)

“It has been a tough challenge. I have felt that I don’t belong to either of the worlds: now, after spending 32 years out of my country, I feel myself an outsider in my country of origin and a visitor; while in my host country I also feel that I don’t belong here and am an outsider and intruder. There is a term in the Arabic world but also in the world of Iranian speaking languages, such as in Iran, Afghanistan, Tajikistan, etc. which is gharībī. It basically means being a poor (gharīb) but it is the term used for a foreigner. This term means that when one is out of his land, he is gharīb, a poor, helpless, unprotected, and so on”.

Οι λέξεις ‘outsider’, ‘intruder’ & ‘gharīb’ στο απόσπασμα του Badal είναι και οι τρεις πολύ δυνατές λέξεις που υποδηλώνουν έλλειμμα στο αίσθημα της ένταξης στην κοινωνία όπου ζει, όπως και στη χώρα όπου μεγάλωσε. Αν δεχτούμε ότι η ταυτότητα έχει να κάνει με τον τρόπο που κατανοούμε τη σχέση μας με τον κόσμο και τον τρόπο με τον οποίο αυτή η σχέση δομείται στον χρόνο και στον χώρο, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε τις δυνατότητες που έχουμε στο μέλλον (Norton, 2013), το να παραπέμπουμε στον εαυτό μας ως ‘intruder’, ‘outsider’ και ‘gharīb’ σκιαγραφεί μία ταυτότητα μη ένταξης σε ένα δεδομένο πλαίσιο. Αντίθετα με τη Stacey-Frida παραπάνω, ο Badal φαίνεται να βάζει αρνητικό πρόσημο στο αίσθημα της μη-ένταξης σε έναν χώρο/τόπο.

Απόσπασμα 6: Max, θεατρικός παιδαγωγός (ελληνικά-αγγλικά της Αυστραλίας)

I guess if I spoke my “mother tongue” with another friend amongst non-Greek speakers, it could, or it may not, engender an awareness of the existence of “other languages”. In a climate of “cultural prejudice” I suspect there could be a backlash. I have on occasions heard an abusive individual shout at people “Speak English why don’t ya? You’re in Australia now and we speak English here!!” Clearly an individual with some issues, and clearly not aware of linguistic diversity and its power to transform.

Ο Max στο παραπάνω απόσπασμα αναφέρεται στη χρήση της ελληνικής ως γλώσσας καταγωγής στο πλαίσιο της Αυστραλίας και τη συνδέει με το κλίμα πολιτισμικής προκατάληψης που χαρακτηρίζει κάποια άτομα που δεν αναγνωρίζουν «τη δύναμη της γλωσσικής ετερογένειας να μεταμορφώσει». Με άλλα λόγια, ο ίδιος θεωρεί ότι η διαγλωσσικότητα εμπεριέχει τη δύναμη να μεταμορφώσει μια κοινωνία και να περιορίσει τυχόν πολιτισμικές προκαταλήψεις.

Συζήτηση και συμπεράσματα: διαγλωσσικότητα και ταυτότητα

Τα παραπάνω αποσπάσματα προέρχονται από διαφορετικούς ανθρώπους που όλοι έχουν βιώσει και βιώνουν τη διαγλωσσική ύπαρξη, την πολιτισμική ετερογένεια, τη συνθετότητα της γλωσσο-πολιτισμικής ταυτότητας, τον αποκλεισμό και τον πλούτο της διαφορετικότητας. Μέσα από τα λόγια τους μπορούμε να εντοπίσουμε σημεία που περιγράφουν τον αναπόφευκτο διάλογο ανάμεσα στις γλώσσες, όπως στο κείμενο του Καπλάνι (*Οι γλώσσες μπερδεύονται εκεί στη σιωπή της σκέψης, γίνονται ένα κουβάρι, εναλλάσσονται μεταξύ τους χωρίς να πέσουν καθόλου σε αντιφάσεις*), που εκφράζει το ‘γλωσσικό συνεχές’ των δι/πολύγλωσσων, αλλά και τη συνεχή διαπραγμάτευση ταυτοτήτων (Cummins, 1999). Επίσης, φαίνεται ότι το αίσθημα του μη-ανήκειν μπορεί να έχει θετικό πρόσημο, όπως προκύπτει από

τις δηλώσεις της Stacey-Frida “*become comfortable with feeling like I don’t fit in anywhere and actually liking being different and seeing difference as a positive thing*” παρόλο που η πολυγλωσσική-διαγλωσσική ζωή απαιτεί να “*always juggling what we love*” όπως εκφράζει η Kathy, αλλά και δηλώνεται μέσα από τον λιβανέζικο τρίγλωσσο χαιρετισμό «Hi, kifak, ça va?» ως αναπόσπαστο στοιχείο της λιβανέζικης διαγλωσσικής ταυτότητας. Η ίδια αναρωτιέται για το κατά πόσο είναι εφικτή μια σταθερή ταυτοτική αίσθηση (“*How can we have a solid identity given all this?*”) μέσα σε ένα σύνθετο πλαίσιο αντικρουόμενων πολιτισμικών, θρησκευτικών και πολιτικών ομάδων. Τέλος, όταν λέξεις όπως ‘outsider’, ‘intruder’ & ‘gharīb’ στα λόγια του Badal έχουν κεντρική θέση, το μη-ανήκειν φαίνεται να έχει αρνητικό πρόσημο. Ενδεχομένως η ύπαρξη θετικού ή αρνητικού προσήμου να έχει να κάνει τόσο με ατομικά στοιχεία ταυτότητας, όπως καταγωγή και προσωπικές εμπειρίες στις χώρες όπου ζήσαμε, αλλά και με το συνολικό κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο στη χώρα όπου ζούμε. Από τα λεγόμενα των συμμετεχόντων/ουσών, που προέρχονται από διαφορετικές χώρες και ζουν στην Ελλάδα, Ιταλία, ΗΠΑ, Αυστραλία, αν και όλοι κι όλες έχουν μια καλή κοινωνική θέση και ασχολούνται ενεργά με τον πολιτισμό, τη συγγραφή βιβλίων και τα κοινωνικά ζητήματα, οι εμπειρίες τους έχουν σημαντικές διαφορές, που μπορεί να συσχετίζονται και με τον βαθμό που στο άμεσο περιβάλλον τους έχει γίνει κατανοητή η δύναμη της γλωσσικής ετερογένειας να μεταμορφώσει, όπως προτείνει ο Max.

Όπως προτείνουν οι Fang & Duff (2018) οι ταυτότητες, όπως και οι ιδεολογίες, που συνδέονται με τη γλώσσα έχουν εσωτερικές και εξωτερικές παραμέτρους, δηλαδή εσωτερικά έχουν να κάνουν με τον τρόπο που το κάθε άτομο ταυτίζει τον εαυτό του, τις αξίες και τα πιστεύω του, τα οποία μπορεί να είναι ή να μην είναι κοινά με αυτά των άλλων μελών της κοινότητάς του, και εξωτερικά έχουν σχέση με τον τρόπο που τα άλλα άτομα ή οι κοινωνικές δομές τοποθετούν το κάθε άτομο σε κοινωνικά πλαίσια ή επιβάλλουν κοινωνικές αξίες και πιστεύω. Οι εσωτερικοί και εξωτερικοί παράγοντες είναι αλληλένδετοι και βρίσκονται σε μία δυναμική σχέση αλληλεξάρτησης. Ως εκ τούτου, τόσο σε ατομικό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, οι γλώσσες μας κι οι κόσμοι τους μπορούν να αναβαθμίσουν ή να απαξιώσουν το κάθε άτομο σε κάθε κοινωνία και έτσι το αίσθημα του ανήκειν ή όχι σε κάθε κοινωνικό σύνολο φαίνεται να είναι πολύ εύθραυστο και ευμετάβλητο.

Με δεδομένα τα παραπάνω και τις δηλώσεις των συμμετεχόντων/ουσών στην έρευνα του 2017, πώς μπορούμε να σκιαγραφήσουμε τις ποικίλες παραμέτρους της διαγλωσσικής ταυτότητας;

Ζούμε σε έναν διαγλωσσικό κόσμο, σε έναν κόσμο δηλαδή όπου αναπτύσσουμε συνεχώς νέες σχέσεις με γλώσσες και κουλτούρες, είτε γιατί μεταναστεύουμε για οικονομικούς λόγους, είτε γιατί γινόμαστε πρόσφυγες, αλλά και μέσα από τις διαπροσωπικές μας σχέσεις και την επαγγελματική μας σταδιοδρομία που μας αναγκάζουν, ή μας προκαλούν να ζήσουμε σε νέα πλαίσια, να ενταχθούμε σε νέες πραγματικότητες, να μάθουμε νέες γλώσσες, ξένες γλώσσες που γίνονται γλώσσες της καθημερινότητάς μας, ίσως και να αφήσουμε οικείες γλώσσες στην άκρη αν πλέον οι ανάγκες μας δεν καλύπτονται μέσα από αυτές, αλλά και να τις ξαναθυμηθούμε όταν υπάρξει ανάγκη και επιθυμία να τις εντάξουμε στο επικοινωνιακό μας ρεπερτόριο. Με άλλα λόγια γινόμαστε εκφραστές/τριες μια διαγλωσσικής ύπαρξης, η οποία φαίνεται να έχει πολλές διαστάσεις, τόσο με θετικό, όσο και με αρνητικό πρόσημο. Το προσωπικό μας βίωμα στην τομή διαφόρων γλωσσών και πραγματικοτήτων νοηματοδοτείται αναπόφευκτα και από την ευρύτερη δυναμική που προσδιορίζει την ‘αξία’ της κάθε γλώσσας, κουλτούρας και της επαφής της με τις άλλες που συνυπάρχουν σε κάθε κοινωνικό πλαίσιο. Πολιτικές, οικονομικές και άλλες συγκυρίες φαίνεται να επιδρούν έμμεσα ή άμεσα σε αυτό το πολυσύνθετο πλέγμα σχέσεων, μέσα στο οποίο αναδεικνύεται η ατομική και κοινωνική μας ταυτότητα. Η αξία που προσδίδεται σε κάθε γλώσσα που ανήκει στο προσωπικό μας ρεπερτόριο, σε μεγάλο βαθμό, καθορίζει και την ένταξη μας στον τόπο που βρισκόμαστε, τη δημιουργικότητα που αναπτύσσουμε μέσα από τη διαγλωσσική ύπαρξη και το αίσθημα του ανήκειν που έχουμε, με θετικό ή αρνητικό πρόσημο.

Οι παραπάνω προβληματισμοί συνάδουν με την πρόταση της García (2017) για τους βασικούς στόχους της θεωρίας και της παιδαγωγικής της διαγλωσσικότητας, που είναι η εστίαση στις πρακτικές των ανθρώπων, η ενδυνάμωση των μειονοτικοποιημένων ομιλητών/τριών (minoritized speakers), η αποαποικιοποίηση (decolonization) της γλωσσικής

γνώσης και η εμπλοκή όλων στους κοινωνικούς μετασχηματισμούς που είναι απαραίτητοι στις σύγχρονες κοινωνίες.

Κλείνοντας, στο τέλος του κειμένου, παραθέτω το ποίημα της Shailja Patel (2010), στο οποίο περιγράφει το διαγλωσσικό σύμπαν του πατέρα της και το οποίο μετάφρασα και στα ελληνικά. Ως γόνος τρίτης γενιάς από την Ανατολική Αφρική με Ινδική καταγωγή (Gujarati), η οποία μεγάλωσε στην Κένυα και μετανάστευσε στις ΗΠΑ, μέσα από το ποίημά της περιγράφει πολύ καθαρά τη δύναμη της διαγλωσσικής ύπαρξης να μεταμορφώσει (όπως δήλωσε ο Max παραπάνω), να εμπλουτίσει τη ζωή με χρώματα και γεύσεις (όπως ανέφερε κι η Kathy στο δικό της απόσπασμα), αλλά και να μειώσει ή να αποξενώσει έναν άνθρωπο (να τον κάνει gharīb), στο πλαίσιο ενός κόσμου, όπου οι γλώσσες και οι ταυτότητες, αν και βρίσκονται σε διαρκή διαπραγμάτευση (Cummins, 1999) και *‘γίνονται ένα κουβάρι, εναλλάσσονται μεταξύ τους χωρίς να πέσουν καθόλου σε αντιφάσεις’* (Καπλάνι, 2010), δεν έχουν ισότιμη πρόσβαση στα αγαθά της εκάστοτε κοινωνίας και η αξία τους επαναπροσδιορίζεται συνεχώς σύμφωνα με όσα επιτάσσει το κοινωνικό, τοπικό και διεθνές, γίνεσθαι.

Για εμάς που σεβόμαστε και αναγνωρίζουμε την ιδιαίτερη ατομική, συμβολική, αλλά και ευρύτερη, κοινωνική, δημιουργική και ιδεολογική αξία των γλωσσών και της διαγλωσσικής ύπαρξης, η πρόκληση της ενδυνάμωσης των ανθρώπων που βιώνουν τη διαγλωσσικότητα μέσα στις κοινωνίες όπου ζουν, στον κόσμο, παραμένει μεγάλη και η σημασία της ουσιαστική και διαχρονική.

*Listen:
my father speaks Urdu
language of dancing peacocks
rosewater fountains
even its curses are beautiful.
He speaks Hindi
suave and melodic
earthy Punjabi
salty rich as saag paneer
coastal Swahili
laced with Arabic.
He speaks Gujarati
solid ancestral pride.
Five languages
five different worlds.
Yet English
shrinks
him
down
before white men
who think their flat cold spiky words
make the only reality.*

*Άκου:
Ο πατέρας μου μιλάει Ούρντου
Γλώσσα των παγωνιών που χορεύουν
Των κρηνών με ροδόνερο
Που ακόμη και οι κατάρρες της είναι όμορφες.
Μιλάει Χίντι
Γλώσσα γλυκιά και μελωδική
Τα γήινα Παντζάμπι
Πλούσια σε αλμύρα όπως τα saag paneer
Swahili της ακτής
Κεντημένα με αραβικά.
Μιλάει Gujarati
Στέρη περιφάνεια των προγόνων.
Πέντε γλώσσες
Πέντε διαφορετικοί κόσμοι
Όμως τα αγγλικά
Τον συρρικνώνουν
Μπροστά στους λευκούς άντρες
Που πιστεύουν ότι οι επίπεδες ψυχρές αιχμηρές λέξεις τους
Αποτελούν τη μόνη αλήθεια.*

(Tsokalidou, 2017: 200)

Παραπομπές

- Baker, C. (2001). *Foundations of bilingual education and bilingualism* (3rd edition) Clevedon: Multilingual Matters.
- Beaujour, E. (1989). *Alien tongues: Bilingual Russian writers of the "first" emigration*. Ithaca: Cornell University Press
- Blommaert, J. (2010). *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blommaert, J., & Rampton, B. (2012). Language and superdiversity. *MMG Working Paper*, (12-09). <http://hdl.handle.net/11858/00-001M-0000-000E-7CFE-9>
- Brutt-Griffler, J. & Varghese M. (2004). Introduction. Special Issue: (Re)writing bilingualism and the bilingual educator's knowledge base. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 7(2) & 7(3), (93-101).
- Clyne, M. (2000). Lingua franca and ethnolects in Europe and beyond. *Sociolinguistica*, 14, (83-89).
- Cummins, J. (1999). *Ταυτότητες υπό Διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την ενδυνάμωση σε μια κοινωνία της ετερότητας* (μτφρ. Σ. Αργύρη). Αθήνα: Gutenberg.
- Fang, S. & Duff, P. (2018). Constructing identities and negotiating ideologies. *Global Chinese*, 4(1), (37-61).
- Fu, D. (2019) Ofelia Garcia: A True Pioneer and Leader in Bilingual Education. In *Journal of Multilingual Education Research* 9, (35-43).
- García, O. (2009). *Bilingual education in the 21st century: a global perspective*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- García, O. (2016). Living and studying polyd(r)omously: A self reflection. *Polydromo*, 9 (7-10).
- García, O. (2017). Problematizing linguistic integration of migrants: The role of translanguaging and language teachers. In *Council of Europe, The linguistic integration of adult migrants: Some lessons from research*. Berlin, DE: De Gruyter, (pp. 11-26). <https://doi.org/10.1515/9783110477498-005>
- Garcia, O. & Li Wei. (2014). *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Καπλάνι, Γκ. (2010). *Με λένε Ευρώπη*. Αθήνα: Λιβάνης.
- Kress, G. (2010.) *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. London & New York: Routledge.
- Li, Wei (2011). Moment Analysis and Translanguaging Space: discursive Construction of Identities by Multilingual Chinese Youth in Britain. *Journal of Pragmatics*, 43, (1222-1235).

Norton, B. (2013). Identity, literacy, and the multilingual classroom. In S. May (Ed.) *The Multilingual Turn: Implications for SLA, TESOL and Bilingual Education*. New York: Routledge, (103-122).

Otheguy, R., Garcia, O. & Reid, W. (2015). Clarifying translanguaging and deconstructing named languages: a perspective from linguistics. *Applied Linguistics Review*, 6 (3), (281-307).

Patel, S. (2010). *Migritude*. New York: Kaya Press.

Patton, M.Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Shalhoub, K. (2011). *Life as a Leb-neh Lover: The Identity Crisis of a Maybe-Lebanese*. Lebanon, Beirut: Turning Point Books.

Σκούρτου, Ε. (2011). *Η Διγλωσσία στο Σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.

Τσιπλάκου, Σ. (2016). 'Ακίνδυνη' εναλλαγή κωδίκων και διαγλωσσικότητα. It's complicated. *Επιστήμες Αγωγής*, (140-160).

Tsokalidou, R. (2010). Editorial. *Polydromo*, 2, (3-4).

Tsokalidou, R. (2016). Beyond language borders to translanguaging within and outside the educational context. In Carroll E. Wilson (Ed.) *Bilingualism: Cultural Influences, Global Perspectives and Advantages/Disadvantages*. Nova Science Publishers, 108-118.

Tsokalidou, R. (2017). *SiDaYes! Πέρα από τη διγλωσσία προς τη διαγλωσσικότητα/Beyond bilingualism to translanguaging*. Athens/Aθήνα: Gutenberg.

ⁱ Η λέξη gharīb εξηγείται μέσα στο κείμενο. Για το άρθρο αυτό που μου έδωσε την ευκαιρία να ξανασκεφτώ κάποια θέματα που με απασχολούν πολύ καιρό, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Ελένη Σκούρτου για την πρόταση και για όλη της την αγάπη και την υποστήριξη της όλα τα χρόνια της κοινής μας πορείας, όπως και τις συνοδοιπόρισσές μας, την αρχική ομάδα του 'Πολύδρομο', Βασιλεία Κούρτη-Καζούλλη, Άσπα Χατζηδάκη και Σταυρούλα Τσιπλάκου. Είμαι σίγουρη ότι χωρίς αυτές η ζωή και το έργο μου θα ήταν πολύ φτωχότερα!

ⁱⁱ Το 罗兰 (Luo lan) είναι το κινέζικό μου όνομα, αναπόσπαστο μέρος της προσωπικής μου ταυτότητας πλέον.

ⁱⁱⁱ Για να τιμήσω τη νέα γλώσσα που μπήκε δυναμικά στη ζωή μου, τα τελευταία χρόνια, αλλά και τη διαγλωσσικότητα, αυτή καθεαυτή, ως διαδικασία παραγωγής νοήματος για τη δική μου ζωή, χρησιμοποιώ την κινέζικη Mandarin για να περιγράψω και σε αυτήν, εν συντομία, τη στενή σχέση διαγλωσσικότητας και ταυτότητας.

^{iv} Το υλικό της ομάδας και όλα τα περιοδικά είναι διαθέσιμα εδώ: <http://polydromo.web.auth.gr>.

^v Παραδοσιακός λιβανέζικος χορός